

ÉRTELMSÉGELLENESSÉG AZ ELSŐ
VILÁGHÁBORÚ ELSŐ FELÉBEN:
„KÁVÉHÁZI STRATÉGÁK” ÉS „LÓGÓS”
ÍRÓK BUDAPESTEN*

Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy az első világháború derekáig milyen új elemekkel bővült a hazai értelmiségellenes diskurzus, kiktől származott, pontosan kik ellen irányult, illetve hogyan kapcsolódott össze a háború előtt is jellegzetes értelmiségi szociabilitási helyszíneknek számító kávéházak kritikájával.

Az első totális és indusztriális háborúban a hadigazdaság létfontosságú szerepet töltött be, ez a magyarázat az erős állami beavatkozásra és a civilektől elvárt új kötelezettségek megjelenésére. Mindenhol meghirdették a társadalom egységességét (lásd pl. *union sacrée*, *Burgfrieden*), ami egyet jelentett – a politikai ellentétek felszámolásának a parlamentekben meghirdetett mintájára – a társadalmi feszültségek csökkentésével l, illetve elleplezésével.¹ A remélt társadalmi egység feltételeként a hatalom mindenhol a civilek anyagi és morális áldozatvállalását sürgette; ennek tisztázására az érintettek egy komplex morális nyelvezetet dolgoztak ki.² A sajtó a szövegek mellett vizuális reprezentációkon keresztül is megjelenítette az áldozathozatal diskurzusát. E diskurzus és reprezentációegyüttes a közös legfőbb megtestesítője a katonáknak: ő képviseli az állampolgároktól elvárt helyes magatartást a legtisztább formában, és tőle függ a társadalom jóléte.³ A civil számára is a katonák voltak a viszonyítási pont, hozzá kapcsolódott a tőle elvárt normákon keresztül: egyrészt a katonákkal való szolidaritást és szimpátiát kellett hangsúlyoznia, másrészt vissza kellett fognia a rá jellemző (az ipari társadalmakban elterjedt) fogyasztói életmódot. Mindez egy közösségibb, szolidárisabb társadalom képével kecsegtetett.

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Lásd pl. Patrick FRIDENSON, *Introduction. A New View of France at War = The French Home Front, 1914–1918*, Patrick FRIDENSON ed., Providence/Oxford, Berg, 1992, 2.

2 Jean-Louis ROBERT, *The Image of the Profiteer = Capital Cities at War. Paris. London, Berlin 1914–1919*, Jay WINTER, Jean-Louis ROBERT (eds.), Cambridge, Cambridge University Press, 1997, 104.

3 Uo.

A katona szöges ellentéte azonban nem általában a civil, hanem annak leginkább csak az egyik alakja, a háborúból (élete kockáztatása nélkül) hasznot húzó, a háborús gazdaságban gyökerező „nyerészkedő” volt.⁴

A „nyerészkedő”

A háború szigorú morális univerzumában a háborús nyerészkedő alakja – a közjó és a testvériesség ellentétéként – a társadalmi egységet veszélyeztető, minden nagyvárosban jelentkező feszültségek megjelenítésére szolgált.⁵ Ő az, aki egyéni érdekeit a közösség fölé helyezi: többek között hadiszállítókat, úrgazdagokat, kereskedőket, boltosokat, bérlakás tulajdonosokat, feketepiacozókat, bürokratákat ábrázoltak így, de a költekező nő képe is ide kapcsolódhatott. Társadalmi profilja ugyanakkor ritkán volt erős kontúrokkal megrajzolva.⁶

A körülményektől függően előfordult, hogy az otthon maradt katonakorú férfiakat is hasonlóképp ítélték meg, ők voltak a „lógósok”. Sokszor például nőiesnek ábrázolták őket, amivel – a szegyenérzet kiváltásán keresztül – a harckészíttettséget kívánták növelni. Nagy-Britanniában az általános sorkatonaság 1916. évi bevezetéséig az önkéntesnek nem jelentkező katonakorú férfiakat nyilvános megvetés is sújthatta abban a formában, hogy nők mádártollat nyújtottak át nekik a nyílt utcán.⁷ Egyelőre nem tudjuk pontosan milyen mértékű, és a brit helyzettel egyáltalán összehasonlítható volt-e az otthon maradt férfiak helyzete a magyar városokban, falvakban, mindenestre Lengyel Menyhért 1918-ban közzétett feljegyzéseiben feljelentőkről beszélt, akik a budapesti utcákat járva kiszúrták a katonakorú férfiakat: „Az utcákon hiénák jártak – mindenkit feljelentettek, mindenkit el akartak küldeni meghalni (...)”.⁸ Az első világháború után megjelent önéletrajzi regényében, az *Egy ember életében* Kassák Lajos is lejegyezte: tartott attól, hogy a kávéházi beszélgetéseit kihallgatják.⁹ Orbók Attila pedig megrajzolta a „nyerészkedő”,

4 François BOULOC, *Les profiteurs de guerre, 1914–1918*, Paris, Complexe, 2008, 16.

5 Jean-Louis ROBERT, *i. m.*, 104., 113.

6 *Uo.*, 120.

7 Joanna BOURKE, *Gender roles in killing zones = The Cambridge History of the First World War*, Vol. III, Civil Society, Jay Winter (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2014, 158.

8 LENGYEL Menyhért, *Előszó = Uő., Egyszerű gondolatok*, Bp., Pallas, 1918, 6.

9 KASSÁK Lajos, *Egy ember élete*, II. köt., Bp., Magvető, 1983, 307.

illetve a „lógós” különböző variánsait *A söröző halott. Pestiek a front mögött* című, 1917-ben megjelent elbeszéléskötetében.¹⁰

A „nyerészkedő” megbélyegezése Európa-szerte elterjedt volt; nálunk 1915 tavaszától kezdtek kampányba – elsőként a függetlenségekkel szimpatizáló sajtó és értelmiség, majd maguk a függetlenségi politikusok – a háborúból ténylegesen üzleti hasznot húzó hadiszállítók ellen; ami kifejezte a front és a hátsó ország között növekvő feszültségeket 1915 tavaszától.¹¹ Ahogy Bihari Péter hangsúlyozza, ezek zsidóellenes támadások voltak, amelyek ugyanakkor még nem voltak nyíltak, általánosítók és összehangoltak. Ilyen támadások „csak” 1916 nyarán kezdődtek, amikor átfogó offenzíva indult a hazai bankok ellen.¹² Ugyancsak az antiszemitizmus megerősödése volt tapasztalható Németországban is, ahol a háborús veszteségért és a háború derekán beállt blokádból adódó belpolitikai feszültségekért politikai csoportok szintén zsidó honfitársaikat kezdték hibáztatni. Franciaországban és Angliában épp ellenkező hatást ért el a közös háborús erőfeszítés; ott a társadalmi egység jelszava alatt felgyorsult az integrációjuk.

A „lógós”

A háború totalitásából adódóan az emberek mindenhol nehezen tolerálták az egyenlőtlenségeket, ezzel magyarázható, hogy a „lógósok” az összes háborús társadalom kollektív képzetében fontos szerepet töltöttek be¹³; ők azok, akik távol maradva a harcterről, bojkottálják a nemzeti egységet.¹⁴ Franciaországra ez különösen igaz volt, ahol az 1789-es forradalom óta a háborúban való részvételre vonatkozó egalitárius imperatívusz, a „véradó”¹⁵ miatt az első világháborúban még nemzeti liga is alakult a felderítésükre. Az ellenük folytatott kisebb boszorkányüldözés azonban 1916 után alábbhagyott, mert a köztársasági kormány elejét akarta venni a társadalmi feszültségek eskalálódásának.¹⁶ Mindenhol „a köteles-

10 ORBÓK Attila, *Kalmárok, hadseregszállítók és hasonlók* = Uő., *A söröző halott. Pestiek a front mögött. Apró történetek és feljegyzések 1916/17-ből*, 2. kiad., Bp., Rényi-Eggenberger, 1917, 21–46.

11 BIHARI Péter, *Lövészárkok a hátsó országban. Középosztály, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*, Bp., Napvilág, 2008, 187–189.

12 Uő., 189–195; 201–222.

13 Charles RIDEL, *Les embusqués*, Paris, Armand Colin, 2007, 9.

14 François BOULOC, *i. m.*, 64.

15 Charles RIDEL, *i. m.*, 297.

16 Uő., illetve lásd még Éric ALARY, *La Grande Guerre des civils (1914–1919)*, Paris, Perrin, 2013, 92, 97–100, 285–294.

ség alól kibújó” – például a tűzvonaltól távol maradó – katonákra, valamint a katonakorú civilekre tekintettek így: gyáváknak, szimulánsoknak, otthonmaradó „anyámasszony katonáinak”, vagy a városi éttermekben, kávézóknak pávaskodónak ábrázolták őket, de a hűtlennek mondott feleségek is hasonló megbélyegzésben részesülhettek.¹⁷ Látjuk, hogy a „lógósként” vagy „nyerészkedőként” megvádolt férfiak és nők mindnyájan megsértették a társadalmi nemük számára a háborúban előírt normákat (melyek szerint a férfi harcol a fronton, a nő biztosítja az utódok és a ház védelmét), és ezzel veszélyeztették a társadalmi rendet, valamint a háborús erőfeszítést, ami miatt akár árulónak is kikiálthatták őket. Németországban 1916 után a „nyerészkedő” mellett a „lógós” is jellemzően zsidó volt; gondoljunk az állami támogatással végrehajtott ún. zsidóösszeírásra a hadseregben, aminek gondosan híret keltették, miközben az eredményeit nem tették közzé, és ezzel megágyaztak a „hátba szúrás” mítoszának.¹⁸

Míg a „nyerészkedő” alakja – eleinte a hadiszállítók, később a bankárok képében – Magyarországon is a kezdetektől fogva antiszemita töltetet kapott (a támadások különösen 1916 után váltak intenzívvé)¹⁹, addig a „lógós” társadalmi profilja (1916-ig biztosan) jobban elnagyolt maradt. További kutatások szükségesek az 1916 utáni helyzet feltérképezéséhez, és annak kiderítéséhez, a német helyzethez hasonlóan nálunk is dominánssá vált-e a „lógósok” zsidóként való ábrázolása, vagy sem.²⁰

A „lógós” egyik elterjedt hazai variánsa az első világháború kezdetétől fogva a kávéházi megmondó ember, – Lengyel Menyhért szavaival –, a „műkedvelő stratégia”²¹ volt. A kávéházi megmondó emberek képe azonban már a háború előtt ismert volt; Molnár Ferenc például 1908-ban a következőképp jellemezte a *Pesti Napló*-ban a kávéházak közvélemény befolyásoló szerepét: „A közhangulat gyors kifejlődése, a közitélet hirtelen kialakulása talán a régi Róma Forumá óta nem talált oly kitűnő hajlékot a maga céljaira, mint a pesti kávéházat.”²² A megmon-

17 Charles RIDEL, *i. m.*, 23–25, 30.

18 Az összeírás szükségességének hangsúlyozása már önmagában azt sugallta: a zsidó állampolgárok kivonják magukat a hazafias kötelességük teljesítése alól.

19 BIHARI Péter, *i. m.*, 187.

20 Lásd ehhez még lejjebb Oláh Gábor naplójának elemzését. Bihari Péter idézi a zsidókérdés-vitát kirobbantó baloldali Ágoston Pétert is, aki a háború alatt vezetett naplójában például szóvá tette, hogy túl sok gyáva zsidó mászkál a hátsóországban. Ágoston szerint ezt a véleményt a nagyközönség is osztotta a korban. *Uo.*, 196.

21 LENGYEL Menyhért, *i. m.*, 5.

22 MOLNÁR Ferenc, *A pesti társaság* (Pesti Napló, 1908. november 1., 1–3.) = SÁNTA Gábor, „*Vigasztal, ápol és eltakar*”. *A budapesti kávéházak szociológiai és pszichológiai természetrajza a századfordulón*, Budapesti Negyed, 1996/nyár-ősz (12–13. sz.), 35.

dó emberek a háborúban azonban kifejezetten negatív megítélés alá is eshettek. Nemcsak a fogyasztás, a javakkal való gazdálkodás lett mindenhol vita tárgya, de a sajtóhírek fogyasztása és a közvélemény vélt befolyásolása is tétként jelentkezett, ami miatt értelemszerűen a kávéházakkal együtt vendégeik – köztük is főként a „stratégák” – szintén terítékre kerülhettek.²³ A kávéházak és vendégekörük háború alatti bírálata ugyanakkor nem volt kifejezett magyar jelenség: például Franciaországban a *La Baïonnette* című lap rendszeresen szidta a kávéházi stratégákat.²⁴

A sajtó volt a háterszágot a fronttal összekötő legfontosabb médium, amely ugyanakkor éppen a katonai híreket tekintve volt Európa-szerte a legerősebben cenzúrázva.²⁵ A hírekről való értesülésben és azok megvitatásában – általában a háborús lelkesedés kanalizálásában – az utca mellett a kávéházak töltötték be a legfontosabb szerepet. Kezdetben a hírek szétosztásának csomópontjaiként a főleg a városokban jelentkező felfokozott patrióta lelkesedés láthatóvá válásának helyszínei is voltak Európa-szerte. A német kávéházakban például a lelkesítő szónokokat tömegek hallgatták, zengtek a himnuszok, katonanépek, és nem ritkán innen indultak a háborút éljenző menetek is.²⁶ Budapestre vonatkozóan Móricz Zsigmond is rögzítette a *Nyugat*-ban az „augusztusi lázban” (a háborúval kapcsolatos legtöbb illúzió idején) a kávéházak hasonlóképp fontos szerepét: „Rákóczi-mars, Marseillaise, kávéház a késő éjszakáig, mámor és vörösre főtt arcok.”²⁷ Ugyancsak a *Nyugat*-ban Kosztolányi egyenesen karneváli hangulatról beszélt:

Künn a város, mint egy kokárdás és zászlós színpad, ázott lobogókkal, eddig nem hallott nagyszerű morajlással. Régi 1848-as színdarabokban láttunk ily képet, gyermekkorunkban. Egy irodalmi kávéházban az asztalok tetején állnak és csókolóznak, a barátaim, akik szinte maszkot viselnek, a történelem színészei lettek, a budapestiek.²⁸

23 Jean-Louis ROBERT, *í. m.*, 132.

24 Francois BOULOC, *í. m.*, 87.; Philippe MELLOT, *Paris en guerre, 1914–1918*, Paris, Omnibus, 2014, 214–215.

25 Lásd pl. Roger CHICKERING, *Imperial Germany and the Great War, 1914–1918*, Cambridge, Cambridge University Press, 1998, 47.

26 Lásd pl. Berlinre vonatkozóan: Jeffrey VERHEY, *The Spirit of 1914. Militarism, Myth and Mobilization in Germany*, Cambridge, Cambridge University Press, 2000, 28., 35–36., 65.

27 MÓRICZ Zsigmond, *Inter Arma...*, Nyugat, 1914/15, 191.

28 KOSZTOLÁNYI Dezső, *A pillanat*, Nyugat, 1914/18–19, 336.

Szabadkán a *Bácskai Hírlap* szerkesztője, Gyóni Géza olvasta fel a háborút bejelentő első híreket több ezer ember előtt a város egyik jelentős kávézójának „óriási teraszán” – a leírás Braun Henriktől, az újság felelős szerkesztőjétől származik.²⁹ *A Hét* a kávéházak háború eleji metamorfózisát ekképp összegzi:

(...) a kis kávémérések bádogasztalkái mellett, ahol egyébkor jogászok állottak, dákóval a kezükben, cigarettafüstös szájukon az éjszaka hervadt színével s a harmadrangú kis kabarék régen kimustrált kupléival. Eltűnt a pesti spleen, amely mint szürke hernyó mászott s őszenyálazott bennünket.³⁰

Kávéház tűz alatt

A kávéház mint a polgári nyilvánosság és társas élet – szociabilitás – tipikus helyszíne, valamint a társadalmi nivellálódás szimbóluma és a közélet egyik legfontosabb színtere a háború előtt inkább elismerés, mintsem kritika tárgya volt.³¹ 1914 tavaszán Kosztolányi Dezső Budapestet egyenesen „kávévárosnak” nevezte *A Hét*-ben: „tisztas, munkás, történelmi múltja van”; „ami történik ezen a földön, itt történik”; „ha akarom, szabadegyetem”.³² Voltak, akik bíralták: Tisza István miniszterelnök például úgy vélte, a kávéházak „a félműveltség álkultúráját” képviselik,³³ és attól tartott, – olvasható a háború előtt a *Magyar Figyelő*-ben –, hogy „kávéházi nemzet” lesz a magyar. Ez a korábban esetleges, szerény kritika³⁴ a háború alatt jelentőssé vált: innentől fogva nem ritkán a hátország passzivitását, az elvárt áldozatkészség hiányát hangsúlyozta (legalábbis az első időszakban), és összekapcsolódhatott az értelmiség hasonló okokból történő bírálatával is.

29 BRAUN Henrik, Gyóni Géza = *Lengyel mezőkön, tábornok mellett. Gyóni Géza przemysli verseinek első itthoni (bővített) kiadása*, Bp., Országos Hadsegélyező Bizottság, 1915, V.

30 Szerk. [Kiss József], *Krónika. A mi fiunk*, *A Hét*, 1914. augusztus 9., (32. sz.), 505.

31 SÁNTA GÁBOR, *i. m.*, 27.; Illetve lásd még SALY Noémi, *Mit ültök a kávéházban? Írók, irodalom, szerkesztőségek az előző századforduló Budapestjének kávé világában = Értelmiségi karriertörténetek, kapcsolathálók, írőcsoportosulások*, BIRÓ Annamária – BOKA László (szerk.), Nagyvárad – Bp., Partium Kiadó – reciti, 2014, 213–229.

32 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Budapest, a kávéváros* (*A Hét*, 1914. március 15.), Budapesti Negyed, 1996/nyár-ősz (12–13. sz.), 5–8.

33 BALÁZS Eszter, *Az intellektualitás vezérei. Viták az irodalmi szabadságról a Nyugatban és a Nyugatról*. Bp., Napvilág, 2009, 151.

34 Az 1914 előtti kritikához: MOLNÁR Ferenc, *A pesti társaság, i. m.*; (Illetve lásd még Szomaházy István, Kóbor Tamás, Pásztor Mihály írásait.)

A háború idején a kávéházak rövid időn belül kritika célpontjává váltak az addig őket méltató irodalmi sajtóban is: *A Hét*, amely franciás tájékozódásának radikálisan hátat akart fordítani a háború elejétől fogva, és ezért a lelkesedést, valamint az azzal komplementer „háborús gyűlöletet” a szélsőig fokozta, a kávéházakkal is szembefordult. Már augusztusban az itthon maradt háryjánosok gyülekezési pontjának ábrázolta a kávéházat, amelynek védett környezetében a megmondó emberek a hírehséget kihasználva rém-, és álhíreket gyártanak, miközben fogalmuk sincs a harctéren történetekről. *A Hét* ábrázolása megegyezik a háború alatt megalkotott „kávéházi Konrád” képével, amely – a *Borsszem Jankó* egyik karikatúrája legalábbis ezt bizonyítja –, már 1914 kora őszén elterjedt volt a magyar sajtóban.³⁵ Takács Róbert hangsúlyozza, hogy „a Monarchiában kávéházi Konrádoknak nevezték azokat a „nagyokos” megmondó embereket, akik a biztonságos városi találkozóhelyeiken kielemezték, mit csinálnának jobban a névadó Conradnál” – aki nem volt más, mint Conrad von Hötzendorf, 1917-ig a Monarchia vezérkari főnöke.³⁶ Nyilván a civilek az erősen cenzúrázott katonai hírekből próbáltak a hadi esélyekről képet alkotni, ami értelemszerűen számos torzítással járt.³⁷ Schöpflin Aladár a *Nyugat*ban 1914 októberében erről így ír:

mi, úgynevezett békés polgárok, csak fizikai értelemben vagyunk itthon-maradtak, lelkileg átéljük az egész háborút (...). Az sem akadályoz ebben a teljes átélésben, hogy a harctéren lefolyó eseményekből nem tudunk jóformán semmit, csak az egészen nyers adatokat és tényeket kapjuk meg, amelyek egyáltalán nem adnak táplálékot, vagy igen-igen soványat azoknak a képességeknek, amelyekkel az eseményeket át tudjuk élni: a fantáziánknak, az érzésünknek és az egyes képeket egységbe alkotó ítéletünknek.³⁸

Ugyanakkor a „kávéházi Konrád”-kifejezés népszerűvé válását 1915 elején a *Husza-dik Század*ban Varga Jenő marxista közgazdász éppenhogy a háborús cenzúrára vezette vissza: szerinte „a hivatásos katonatisztek exkluzív kasztszelleme” a hibás, „amely minden civilembertől, aki nem töltötte egész életét kaszárnnyában, megta-

35 *A polgári vezérkar* (Zórád Géza rajza), Borsszem Jankó, 1914. október 11., 6.

36 http://hvg.hu/kultura/20150327_Kavehazi_Konradok_okoskodtak_a_haborurol (letöltés ideje: 2016. 08. 18.)

37 Lásd pl. Dánielné Lengyel Laura naplóját: *A mámor józanabb percei. Részletek Dánielné Lengyel Laura naplójából* (1914. augusztus 16.–szeptember 5.) Közzéteszi KOMÁROMI Csaba, Holmi, 2014/november, 1307.

38 SCHÖPFLIN Aladár, *A szavak háborúja*, Nyugat, 1914. október 16. (20 sz.), 362.

gadja a képességet arra, hogy katonai dolgokban önálló és megalapozott véleményt alkosson magának.”³⁹ A „kávéházi stratégák”, mivel nem voltak a fronton, az emiatti lelkiismeretfurdalásukat is így, a hírek megbeszélésével enyhítették; mindez rosszalást válthatott ki, többek közt, a szabadságos katonákból is – ennek univerzálissá formált képét rögzíti egyébként Erich Maria Remarque regénye, *A Nyugaton a helyzet változatlan*, valamint annak filmváltozatának híres, német sörházi jelenete.⁴⁰

Visszatérve *A Hét* 1914 őszi kávéházakkal kapcsolatos kritikájára: Kiss József lapja egyszerre neheztelt „a villamoson civil stratégákra”, valamint „a kávéházi mindentudókra”, akik például kicsinylik a magyar szerbiai előretörés esélyeit.⁴¹ A csukaszürke uniformist húzó katonákat ugyanakkor „az új divat hőseinek” állította be a lap, akik nem „primadonnák”: itt a frontra vonuló férfi és a hátszágban maradtak szembeállítására a férfi-nő szembeállításra keresztül abszolúttá válhatott.⁴² Elhíresült *Véres kovász* című tárcájában, amely 1914. október 4-én jelent meg szintén *A Hét*-ben, Kosztolányi Dezső a (biedermeier) szalonnal és a teázó emberrel állította szembe a háborút mint grandiózus cselekvést.⁴³

Nem csak hadiesélyek latolgatásával, de álhírek gyártásával is megvádolták a kávéházakat. Álhír az, „ami az ideges város forró aszfaltjából, kávéházi szivargőzéből életre pattan. (...) Az igazság még ma is hihetetlen valami Budapesten, és vannak gazemberek, akik visszaélnék a város idegességével” – szölt *A Hét* bírálata a háború legelején.⁴⁴ Egy hónappal később – szeptember elején – a kávéházakat már kifejezetten a rémhírek melegágyaként ábrázolta a lap, ahol „a sötét ókuláréval felfegyverzett kávéházi sztratégák” mesterkednek.⁴⁵ Az első hónapok valóban bővelkedtek ál- és rémhírekben: például Belgrád elestének bejelentése volt ilyen többeket megbotránkoztató álhír, vagy éppen a sabáci vérfürdő kapcsán megjelentek a „rémmesék” is.⁴⁶ A kávéházak kritikája egybecsengett Andrássy Gyulának a

39 VARGA Jenő, *Jegyzetek a hadviselés irodalmához (Könyvismertetések és bírálatok)*, Huszadik Század, 1915/2-3, 187.

40 ROGER CHICKERING, *i. m.*, 103.

41 Sz. n., *Belgrád bevétel (Toll és Tör)*, *A Hét*, 1914. augusztus 2. (31. sz.), 493.

42 Sz. n., *A csukaszürke ruhától (Toll és tör)*, *A Hét*, 1914. augusztus 2. (31. sz.), 493. A férfi-nő szembeállításához általában a háború alatt lásd Joshua S. GOLDSTEIN, *War and Gender: How Gender Shapes the War System and Vice Versa*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

43 Lásd SZILÁGYI Zsófia, *Fivér a fronton – a testvéri lelkiismeretfurdalás története? Kosztolányi Dezső: Öcsém (1914–1915)*, *Alföld*, 2015/9, 106.

44 Sz. n., c. n. *(Toll és tör)*, *A Hét*, 1914. augusztus 9. (32. sz.), 508.

45 Sz. n., c. n. *(Toll és tör)*, *A Hét*, 1914. szeptember 6. (36. sz.), 557.

46 *A mámor józanabb percei. Részletek Dánielné Lengyel Laura naplójából (1914. augusztus 16.–szeptember 5.)* Közzéteszi KOMÁROMI Csaba, *Holmi*, 2014/november, 1305–1306.

*Magyar Figyelő*ben 1914. októberben megjelent terjedelmes írása üzenetével: első számú feladat a hátország kitarását veszélyeztető csüggedés megakadályozása.⁴⁷ Felszólította a sajtót és az értelmiséget a pesszimizmus, de a túlzott illúziókeltés elleni küzdelemre is.

A kávéházak közmegegyezéssel negatív képe ki is kristályosodott a magyar fővárosban 1914. szeptember elejére – Kiss József lapja erről így ír:

A kávéház... a kávéházra most rossz napok járnak; nem mintha nem telne meg, hanem: mert a pesti lelkiismeret ügyészei mindennap új vádiratot nyújtanak be ellene a nagyközönséghez. Hogy fecsegő. Léha. Hazug. Pletykahizlaló. „Kávéházi stratégiák”... mondják hallatlan lenézéssel (...) és mi az első napokban hangoztattuk, hogy az ilyen pletykahordó szamarakra – vagy gazemberekre – le kell csapni.⁴⁸

Hasonló intenzív bírálatra más irodalmi lapban, vagy folyóiratban nem találunk példát; akit a kávéházaknak a „nyerészkedőkhöz” és a „lógósokhoz” kapcsolódó képe még részletesebben érdekel, annak a napilapokat és a vicclapokat is érdemes forgatnia; a *Borsszem Jankó* például 1914–1915 során számos alkalommal nekiment a „lógósoknak”, és velük kapcsolatban a kávéházaknak.⁴⁹ Jellemző példa az 1914. szeptember 27-én közölt „Untauglich-nóta”:

Ha én egyszer tauglich vonék,
Esetleg be is rukkónék,
S hogyha elmenne a század,
Itthagynám a kávéházat.
Adós maradnék a cekkel,
Nem pörölnék kibicekkel
S haragosom, Krausz, a randa,
Rózsát szórna az utamba (...).⁵⁰

47 ANDRÁSSY Gyula, *A háború és társadalom*, Magyar Figyelő, 1914. október 16. (20. sz.), 76.

48 Sz. n., *Pletykahordozók (Innen-Onnan)*, A Hét, 1914. augusztus 30. (35. sz.), 550.

49 Lásd pl. Borsszem Jankó, 1914. augusztus 30., 10.; 1914. szeptember 27., 8.; 1914. október 11., 6.; 1914. december 27., 15.

50 k. j., „Untauglich-nóta”, Borsszem Jankó, 1914. szeptember 27., 8.

A már a háború előtt is antiszemita *Borsszem Jankó* ebben a közlésében a kávéház és a front szembeállításával mellett megnevezte a zsidó „lógóst” is, aki lelkesedést mímél, de ő maga nem megy a frontra.

A *Huszádik Században* viszont éppenhogy a túlfűtött patriotizmust kérték számon a kávéházakon 1915 elején, és nem a dezinformációt⁵¹:

Megint divatba jött a magyar paraszt dicsérete. Zsurnaliszták és kávéházi politikusok és stratégek már megint odavannak a gyönyörűségtől a magyar faj kiváló, nemzetfenntartó hadiképességeinek magasztalásában. A régi nacionalista frazeológia már megint, sőt az eddiginél is öblösebben harsog a klubokban s a kávéházi törzsasztaloknál ügyet se vetve arra, hogy nemcsak a magyar parasztság tömegei pusztulnak e mindnyájunkért folytatott élethalálharcban, hanem a románok, tótok, szerbek és svábok községei is lakatlanokká lesznek.⁵²

A lapban ugyancsak 1915 elején Náday Pál „kávéházi dzsungel nemzeti reformálójáról” beszélt.⁵³ Oláh Gábor is méltatlankodva jegyezte fel naplójában 1915-ben, hogy Magyarország „(...) határtalan dicsőségről zenél míg a kávéházakban civilnek ül, mikor pedig katonaruhát kap: megőrül és németül beszél, mert fő az „összmonarchia”.⁵⁴ Ugyanakkor Füst Milán nyüzsgés helyett „tétlen gondtalan ördögésről” írt a naplójában –; az emberek „úgy ülnek benne [a kávéházakban], mint egy kirakatban, mozdulatlanul”.⁵⁵ Ez az utóbbi leírás – amely a háború előtti kávéházi élet eltorzítására utal – egybevág azzal, amit a fővárosi kávéházak kutatói jegyeztek fel a kávéházi társasági élet és szellem háború alatti visszaszorulásáról: „A vereségek, veszteségek híre, a kiábrándultság otthonaikba vitte vissza az embereket. A törzsvendégek, de a pincérek közül is sokan bevonultak katonának. (...) Először a kisebbek ürültek ki, sőt szűntek meg sorban, de a nagyok forgalma is erősen megcsappant. Az általános elszegényedés lassan oda vezetett, hogy egy

51 Lásd pl. ERDÉLY Jenő, *A front lelke. Magyar tábori újságok nyomában*, Nyugat, 1918. január 1. (1. sz.), 25–42. (<http://epa.oszk.hu/00000/00022/00237/07151.htm>). A tábori lapok kritikussága univerzális volt. A francia esethez lásd pl. Charles RIDEL, *i. m.*, 46–47.)

52 V. B. [VÁGÓ Béla], *Útszéli jegyzetek a háborúhoz*, Huszádik Század, 1915/1, 57.

53 NÁDAY Pál, *A német nyelvszata*, Huszádik Század, 1915/11, 405.

54 LAKNER Lajos (szerk.), *Naplók. Oláh Gábor (1915)*, Debrecen, Kossuth, 2002, 193.

55 FÜST Milán, *Téljes Napló I.* (1914. november 23.), Bp., Fekete Sas, 1999, 87.

csésze kávé is fényűzésnek számított a pesti polgár számára.”⁵⁶ 1916-ra a kávéház már a polgári otthon ellentétéként is megjelent: Nádas Sándor *Kávéház* című vígjátékában a bohém, rendetlen, napjait kávéházakban tengető zeneszerzőt barátja és fiatal kedvese „jó útra” térítik a polgári családi élet lehetőségével kecsegtetve.

„Lógós” írók tűz alatt

1915-től az irodalmi sajtóban is elkezdtek használni a „lógós” képét, kifejezetten az otthonmaradt – „kávéházi” – írókkal kapcsolatban. Velük élesen szembe lehetett állítani – egy 1915 első harmadában megjelent kifejezéssel szólva – a katona-költők hősiességét, és ilyen értelemben antihősként ábrázolni őket. A vádlók nem ritkán maguk is hátországiak voltak (paradox módon így próbálták saját szerepüket hátországi íróként legitimálni), de akadtak köztük valóságos katona-költők is, akik értelemszerűen a legautentikusabbnak tűnhettek a vádló szerepében, mivel a háborús szisztémában ők testesítették meg a tökéletes állampolgár-értelmiségit. A békeidőben megosztó, „tisztán” irodalmi, tehát szakmai ellentétek, amennyiben például sikerült összekapcsolni őket a „nyerészkedő” vagy a „lógós” alakjával, a háborúban kiélezettebbé váltak, és társadalmi következményeik is messzebbre vezethettek, ugyanis a totális háborús logika szerint, aki nem segíti a háborús erőfeszítést szolgáló irodalmat, az a közösség egésze ellen vétkezik.

A nem bevonult – „untauglichnak” minősített vagy egyelőre nem behívott – katonakorú íróknál (naplókban, levelezésekben) a mások róluk alkotott reprezentációi között is gyakran számított a sétálgató, illetve kávéházban ücsörgő író képe. Az írók értelmezése szerint ez egyet jelentett „lógósként” való megbélyegzésükkel. Mindezt a háború előtti értelmiségellenesség és az áldozatkészség morális diskurzusának a háború elején való összekapcsolása határozta meg, de a vádak radikalizálásához az irodalmi életen belüli konfliktusok eskalálódása is kellett 1915 őszén. A kávéházi írók megbélyegzésével az irodalmi életen belüli erőviszonyoknak a hivatalos irodalom javára történő elmozdítása, valamint az áldozathozatal diskurzusának megerősítése volt a cél – ezért ez a beszédmód részben folytonosságot mutatott a háború előtti értelmiségellenes diskurzusokkal is.

56 SZENTES ÉVA – HARGITTAY EMIL, *Irodalmi kávéházak Pesten és Budán: Irodalom a kávéházban – kávéház az irodalomban*, Bp., Universitas, 1998, 15. Forgalom a szerzőpáros szerint már csak a zenés kávéházakban volt: „Ezek az ún. „halálkávéházak”, ahol a frontra vonulókat búcsúztatták.”

A kávéházi stratégiák ábrázolása a kávéházi írókéra is rányomta a bélyegét. Nagy Endre író, kabarészerező, aki önkéntesként két évet töltött a fronton⁵⁷, és az *Új Idők* háborús tudósítója volt, egyik novellájában, amit lapja 1915 elején közölt, szembeállította a kaszárnyából hazatérő közlegény – ti. önmaga – egyszerűségét és egyben hitelességét a kávéházi „álkatona” felesleges pompájával, mert „a parádés „extra” csak annak való, aki a kávéház számára akar katonáskodni”.⁵⁸ Az álkatona más alkotásokban is megjelent: például a *Magyar Figyelő* egy olyan, a hősiesség és a maszkulinitás régi-új toposzaiból gyúrt gúnyverset hozott le, amely a városban bajvívóként sétálgató civilen élcelődött:

(...) Állj meg múzsa! A férfihalálban, az asszonyi jajban
Hősiünk nem leli kedvét. Nincs epikus hivatása.
Ő a Kereszt-Egylet⁵⁹ mozgékony s szimpatikus fő-
Megbízottja, ki távol az ágyuk durva zajától
Inspiciál s sok egyéb hasznos funkciókat is ellát.
(...) Ködszinű harci ruhát minek ölt? A
Hangli kioszkban nem veszi célba kozák karabélya.
S kardot mért köszörül, aki óvja az emberek éltét?
Zord sarkantyút mért veretett, aki konflison ülhet? (...) ⁶⁰

Visszatérve Nagy Endre fentebb idézett elbeszélésére; néhány sorral lejjebb az őt mint írórt felülmúló parasztkatonáról írt dicsőítően, ami egyben a háború elején megjelenő értelmiségi önkritikára, öngyűlöletre is példa:

Lehet, hogy én jobb író vagyok, mint ő, de ő viszont jobb katona, mint én.
A karja edzettebb és nem remeg, amikor a puskát alátámasztja. Most
pedig fontosabb a legdurvább muszkát találni el a rajvonalba, mint a

57 BÁNOS Tibor, *Nagy Endre*, Bp., Athenaeum, 2000, 125.

58 NAGY Endre, *Feleségem, a Zsuzsi. Elbeszélés*, Új Idők, 1915. január (1. sz.), 10. *Budapesti férfiak* című felhívásában, amit *Az Est* tett közzé 1914. szeptember 13-án, „a legszomorúbb, legméltatlanabb meddóségről” beszél azok kapcsán, akiket „itthon hagytak mostan”. Az apák lelkiismeretére is hatni próbált: „Két szép gyermekemnek sokkal kisebb gyász, ha a harcmezőn esem el, mintha felnőve megtudják, hogy édesapjuk a haza védelmének szent kötelessége elől a tunya családi szeretet szoknyája mögé bújt.” (BÁNOS Tibor, *i. m.*, 125.; illetve lásd még: „*Nem vagyunk mi börzenárekek!*”, *Uo.*, 127.)

59 Vöröskereszt egyletekről van szó.

60 Sz. n., *Félbemaradt éposz* (Névtelenül érkezett), (Följegyzések), Magyar Figyelő, 1915. augusztus 16. (16. sz.), 312.

legfinomabb nüanszot a kifejezésekben. Elég ideig urizáltunk ezzel a kis talentumunkkal. Majd eljön megint a mi időnk – talán.⁶¹

A Már minálunk babám (Egy ütközet története)... című önéletrajzi ihletésű elbeszélésében, – amely az *Érdekes Újság* ingyenes karácsonyi mellékleteként jelent meg, és a címlapot egy Nagy Endrét harcias pózban, lóháton készült fotó ékesítette –, szintén a harcteret a kávéházzal szembeállító képet használt; a honvédtizedes, miközben búcsúzik a várostól, búcsút vesz a kávéháztól is: „Hát vannak még, akik hajnalig festett lapokkal kártyáznak, néhány papírbankóért izgulnak? Megrántom a vállammal a motyómat. Szervusz kávéház, meddő trécselések, hizlaló emberszólások, meleg kávék!”⁶² Az *Új Idők*ben Herczeg Ferenc szintén értelmiségellenes – a hátországi értelmiség és a bevonuló parasztkatonák ellentétére építő – sorai szerint az ország hírnevét „nem intellektueljeinknek, hanem csukaszürke parasztlegényeinknek fogjuk köszönhetni.”⁶³ A *Magyar Figyelő*ben (korábban) az állampolgári kötelességüket nem teljesítő – önkéntesnek nem jelentkező – értelmiségről így cikkezett: „Úgy viselkednek a hazájukkal szemben, mint a nagygigényű lakásbérelő a házigazdával szemben.”⁶⁴

Szintén 1915 január elején Nagy Endrének *A Nagy Háború anekdotakincséhez* fűzött előszavát is lehozta az *Új Idők*, amelyben Nagy újfent szembeállította a frontot a kávéházzal, illetve a katonát a biztosítási ügynökkel.⁶⁵ A szintén a háborús nyereszgedők variánsának tekinthető inkompetens bürokraták ostorozása az antantra nem, sokkal inkább a központi hatalmakra volt a jellemző, és Berlinben volt a legerősebb⁶⁶. Az azonos lapszámban közölt *A kibic* című anekdota ugyancsak a front és kávéház szembeállítását hangsúlyozta.⁶⁷ Ugyanez a francia modern irodalmi törekvések háború előtti mediátora, Lovag Ádám *Szerelem* című versében is megjelenik, amit már *A Hét* tett közzé egy tervezett háborús antológia részeként 1915 májusában.⁶⁸ Ugyancsak a hátországból maradt írónak

61 NAGY Endre, *i. m.*, 10.

62 NAGY Endre, *Már mi nálunk babám...* (*Egy ütközet története*), Az *Érdekes Újság* karácsonyi melléklete, Bp., Légrády, [1914], 5.

63 *Autogramok a hadi jótékonyág szolgálatában (Herczeg Ferenc autogramja)*, *Új Idők*, (1. sz.), 1915. január, 20.

64 Sz. n., *Alkalmi magyarok*, Magyar Figyelő, 1914. október 16. (20. sz.), 140–141.

65 Sz. n., *A Nagy Háború anekdotakincse*, *Új Idők*, (3. sz.), 1915. január 10., 72. (lásd *A Nagy Háború anekdotakincse*, összeáll. és előszóval ellátta NAGY Endre, Bp., Singer és Wolfner, 1915. 4.)

66 Jean-Louis ROBERT, *i. m.*, 124.

67 Sz. n., *A kibic*, *Új Idők*, 1915. január 10. (3. sz.), 73.

68 LOVAG Ádám, *Szerelem? (Háborús antológia)*, 1915), *A Hét*, 1915. május 23. (21. sz.), 262.

a katonáénál alacsonyabb rendű tevékenységét emelte ki Sas Ede (író, újságíró, dramaturg) is a *Számkivetés* című versében, amit az *Új Idők* közölt.⁶⁹ Az íróknak tulajdonított kreatív írás itt a bürokrata monoton tevékenységét ellenpontoszta, és számot adott az otthonmaradtak lelkiismeretfurdalásáról is:

Szürkén gubbasztok íróasztalomnál,
– Ó unott, gyűlölt, dicstelen robot!
És messze, messze izmos férfikézben
Kard cseng, szemükben férfitűz lobog.⁷⁰

Az itt idézett részlet a háborúban egyetlen lehetséges férfiaságeszményt is elénk tárja: ez a fronton harcoló katonáé; mert aki nincs a fronton, az értelemszerűen nem, vagy kevésbé férfias – sugallta Sas Ede, ezzel is hozzájárulva a háborúnak a társadalmi nemeket frontok szerint elkülönítő ábrázolásához.

A kávéházi értelmiség kritikájától való elmozdulásra vagy védekezésre az első években csak ritkán volt példa az irodalmi lapokban. Ritka kivétel volt *A Hét*ben az az anonim írás, amely az elesett katona-írók és katona-újságírók egyre növekvő számára hivatkozva rehabilitálni igyekezett civil tevékenységüket is: „Ezután soha senkinek nem lesz joga szemünkre lobbantani ezeket az ócska vádakat. Mert az újságíró első a kávéházban, az íróasztalnál, a munkában s első a csatatéren is. Akár mint haditudósító, akár mint katona. Amikor hozzáfog, akkor csak egész lélekkel tudja csinálni.”⁷¹

A lapokban dominánsan jelentkező megbélyegzés az otthonmaradt írók, értelmiségiek naplóiban, levelezéseiben is visszhangra talált, és az otthonmaradással kapcsolatos lelkiismeretfurdalásról, gyötrődésről adott számot. Bársony István, a hivatalos írók egyik prominense, ezt meglehetősen általános képként – általában az összes otthonmaradtra értve – ábrázolta az 1914 karácsonyi Mikszáth-Almanachban megjelent *Az ezred kisasszonya* című novellájában: „aki férfi, még ha öklömnyi is, ott akar lenni; és aki nem lehet ott, megöli itthon a tehetetlenség fájdalma, a bánat, a szégyen, a dühös kétségbeesés, és az elmondhatatlan irigység azok boldogságán és szerencsájén, akik elmehettek.”⁷² Elek Artúr a *Nyugatban*

69 Sas Ede, *Számkivetés*, *Új Idők*, 1915. április 18. (17. sz.), 417.

70 Uő.

71 Sz. n., *Hús újságíró*, *A Hét*, 1915. augusztus 8. (32. sz.), 426.

72 BÁRSONY István, *Az ezred kisasszonya* = HERCZEG Ferenc (szerk.), *Mikszáth Almanach az 1915-ik évre*, Bp., Egyetemes Regénytár, 1914, 2.

1915 elején szintén általánosnak festette le az otthonmaradt lelkiismeret-furda-lását: „Nyomasztó érzésekkel vannak tele azok, kik otthon ülnek, biztonságban, nyugalomban, mikor tudják, hogy testvéreik testükkel állnak őrt helyettük.”⁷³

A legtöbb író nem nyíltan, hanem csak naplójának kesergett minderről. Balázs Béla 1914. augusztus 2-i bejegyzése szerint „magán kívül” volt, amikor elutasították – persze ez a szenvedélyes hang az „augusztusi lázra” volt jellem-ző (ez az első világháború illúziókban leggazdagabb időszaka, amit érdemes a háború többi időszakától elkülönítve értelmezni): „Nem mertem az emberek szemébe nézni. Én, az atléta, aki svindlivel szabadult ki, aki mindig háborút szavalt, nézem, hogy sírnak az anyák, akiknek nálam gyöngébb (...) kevés-bé „férfiaskodó” fiait elvitték.”⁷⁴ Lackó Géza naplójában 1914 őszén hasonló szégyenérzetről írt: „A katona lett az utca s a szívek ura. Szinte szégyellte az ember, hogy itthon maradt.”⁷⁵ Füst Milán más írók háborús lelkesedését je-gyezte fel magának a háború elején: Osvát Ernőt említette, aki szerint „szégyen itt maradni”, majd a harciasabb szocdem politikus Vágó Bélát, aki egyenesen kijelentette: „nem tartatja ki magát, Szókratész is ment háborúba, aki az ország törvényeibe tartozik, az vesse alá magát”.⁷⁶ Nem sokkal később viszont Füst azt is lejegyezte, amit Osvát szerinte csak titokban mert kimondani: „nem kell, nem szabad bevonulni!”⁷⁷ Füstnél a háború és szerelem a kudarcon keresztül szinonimákká váltak: „Folyton csak páholyból nézni: sose részt venni! (háború, szerelem)”.⁷⁸ Érdemes a kérdésben egy politikust is idézni, ugyanis Berzeviczy Albert szeptember 21-i naplóbejegyzése az otthonmaradt írók félelmét látszik igazolni: „Szóba jött a mostani pótsorozás. Megjegyeztem, hogy nem ártana újrasorozni az összes korosztályokat, egész a harmincévesig, mert sok nyalka legényt látok Budapesten sétálni, aki csodálatosan elkerülte a sorozást.”⁷⁹

Oláh Gábor 1915-ös, a háta mögött összesúgó debreceniekről írt jegyzete az otthon maradtak zsidóként való azonosításáról is számot ad, – ez a háborúban

73 ELEK Artúr, *Haditudósítás*, Nyugat, 1915. január 16. (2. sz.), 91.

74 FÁBRY Anna (szerk.), *Balázs Béla. Napló (1914–1922)*, Bp., Magvető, 1982, 5.

75 „...az irodalmat úgyis megette a fene” *Részletek Laczkó Géza naplójából*. Közzéteszi VERES Miklós, Holmi, 2014/november, 1314.

76 FÜST Milán, *Teljes Napló I. (1914 - Őt haza és háború)*, Bp., Fekete Sas, 1999, 43–44.

77 *Uo.*, 47.

78 *Uo.*, 62.

79 „Az ország belepusztul ebbe a háborúba”. *Berzeviczy Albert kiadatlan naplója (1914–1920)*, [s. a. r. GALI Máté], Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2014, 57.

megerősödő antiszemitizmus egyik formája volt –; a jegyzet bizonyítja, hogy a „lógósok” antiszemita töltetű ábrázolására már a háború első felében volt példa Magyarországon:

Különben az ős irigység harapdálja sarkamat, hogy még mindig itthon vagyok. Sokszor hallom a hátam mögött a sötét lelkűség mormogását: „Hm, micsoda atléta-alak! S az ilyet nem viszik lövészárókba. A fekete fene rága meg a zsidó jakhecét!” Zsidónak néznek hazám fiai és leányai, mert aki most civilben jár és itthon él: mind zsidó. Az menti az ilyen rossznyelvűeket, hogy valakijük oda szenved. Csakhogy nekem is szenved oda testvérem, rokonom, nem egy, de tíz, mégsem kívánom, hogy most már mind vesszen.⁸⁰

Naplójában még két hasonló utcai inzultálásról szóló bejegyzés olvasható: erre nyilván azért is kerülhetett sor, mert egy vidéki város szűkebb nyilvános terei az efféle feszültségekre alkalmasabbak voltak, mint az anonimitást inkább lehetővé tévő főváros.⁸¹ Végül ő maga is átvette a megbélyegzést: az 1917-ben, gyűjteményes kötetben publikált versei között, – melyekben a háború elsősorban a fiatal nemzedékre mért csapásként jelentkezik, és ahol az írás lehetetlenségét hangsúlyozó költő „halottsíratóként” ábrázolja önmagát⁸² –, olyan is előfordul (például az *Október*), amely a hátország és a front szembeállítására mentén az otthonmaradtakról a naplójában feljegyzettekhez hasonlóan – antiszemita éllel – bírálóan szól:

Lenn a határon vért szűrnek a halmok,
Itt őszi fényben úszik tíz torony.
Pénzét csörgeti sárga hivatalnok,
Nők páváskodnak a piac-soron.

80 LAKNER Lajos (szerk.), *Naplók. Oláh Gábor (1915), i. m.*, 195.

81 „S ez az ember még mindig itthon lebzsel?” – hallom hátam mögött a hazafiak aggódó megjegyzéseit. (...)” – Mikor viszik már ezt a nagy mahomed-embert a Doberdóra? – suttogja hátam mögött a háborús jóakarát. Igazán, kezdem hinni, hogy a háborút nélkülem nem is lehet befejezni. Akit ennyire küldenek, mint engem a nyájás közönség, annak sorsdöntő szerepet szánt a végzet valamelyik fronton. Álmaimban már rohamokat vezetek, hogy szakad rólam a víz, mikor fölbredek. Nem kellene-e önként beállanom? De azzal vigasztalnak: lesz még sorozás, majd bevesznek, hogy csak úgy zúgok. Ez aztán végképpen megvigasztal.” (Uő., 196.) 1917-ben végül a negyedik sorozás alkalmával mint 3-as honvéd népfőlkelőt állományba vették, és mint középiskolai tanár az önkéntes elismerésre volt jogosult, de végül nem vonult be. (Uő., 199.)

82 HANGAY Sándor, KISS Menyhért, OLÁH Gábor, *Háborús versek*, Bp., Lampel, 1917, 78–85.

Zsidók éheznek hosszú napra kelve;
Részeg gajdolja egyhangú dalát,
Pillangózik facér lányok szerelme;
Az utcán trombitaszó nyilal át. (...) ⁸³

A *Nyugat* írói között is akadt, aki bírálta az otthonmaradt civileket. Lengyel Menyhért, aki egyik elsőként szólalt fel a háború ellen a *Nyugat* hasábjain, a naplójában „a szellemi hadseregszállítókat” – azaz a háborúpárti írókat – bírálva általában „az itthon maradottakat” is kritizálta, akik „számítgatják, mi hasznuk van nekik az égészből.” ⁸⁴ Lengyel arra jutott, hogy az anyákat leszámítva mindenki – nemre, rangra, életkorra tekintet nélkül, sőt akár még a fronton is – hasznót próbál húzni a háborúból.

A fiatal joghallgató Reményik Sándor levelezéséből viszont ritka kivételképp, ellenkezőleg, az otthon maradtak méltatása, és a szégyenérzet hiánya rajzolódik ki:

Ennek a háborúnak az igazi horderejét (...) nem azok a véreskező, halálos elszántságú vitézek fogják egész jelentőségében felfogni, akik végigküzdötték, s akik elhullottak közben, hanem a csöndben kontemplálók, az itthon maradtak. (...) Ne gondold, hogy a csatamező hőseinek munkáját kicsinylem. Meghajlok mindenkinek az önfeláldozása előtt. És – és mégsem szégyellem vagy bánom, hogy itthon maradtam. ⁸⁵

Az ún. Ady–Rákosi vita és a „lógós” írók

1915 őszén, az ún. Ady–Rákosi vita során az általában az otthonmaradt írókat ért kritika a *Nyugat* írói elleni támadássá terebélyesedett. A vita lényegében a következő: a *Nyugat* íróinak markánsabb háborúellenes kiállására válaszul (és az aktuális hadisikerektől megittasulva), Rákosi Jenő és a hivatalos irodalom más képviselői Gyóni Gézának mint katona-írónak a többi íróét a háborús szisztémában vélten elhomályosító. Erényeit állították csatasorba, és amitől pozíciójuk megerősítését

⁸³ Uo., 71.

⁸⁴ LENGYEL Menyhért, *Életem könyve. Naplók, életrajzi töredékek*, Bp., Gondolat, 1987, 89–90.

⁸⁵ Reményik Sándor levele Mannsberg Arvédnek (1914. szeptember 22.) = „...hogy ez a háború bekövetkeztetett, az emberi kultúra általános és egyetemes csődjét jelenti”. Válogatás Reményik Sándor rokonaihoz, barátaihoz írott leveleiből (1914–1918), közzéteszi VARGA Katalin, Holmi, 2014/november, 1331.

remélték az irodalmi életben.⁸⁶ Szénási Zoltán erre a következő magyarázatot nyújtja: „Ha csak a kötet megjelenésének körülményeit és anyagát nézzük, akkor megállapíthatjuk: Gyóni költészete tökéletesen alkalmas volt arra, hogy Rákosi a háborús propaganda céljaira használja fel. Gyóni sorsa mint várvédő katona, majd fogoly a hátszín közönsége számára a hazáért való önfeláldozás hősi példáját adta, s lehetőséget arra, hogy a költeményeket olvasva együttérezzenek a fronton harcoló katonákkal. A kötet versei ugyanis a háborús propaganda kliséit ismétlik: a heroikus helytállást, a hazavágyódó katonát s az erkölcsileg is romlott ellenséget, főként az oroszokat (például: *Alexis levele Alexandrához*) állítják a középpontba.”⁸⁷ Gyóni Géza stratégiai használatára a kortársak közül is felfigyeltek; a szintén katona-író Franyó Zoltán, aki az ekkor elindult *A Tettben* Adyék mellé állt, így fogalmazott: Rákosi a magyar Parnasszus elsőségét akarta Gyóninak kitolakodni.⁸⁸ Az egyébként 1902 óta publikáló Gyóni háborús frontszolgáltatának köszönhetően tört ki a „relatív ismeretlenségből”, és szerzett „országos hírnevet”.⁸⁹ Kis időn belül a remélt, háború alatti patrióta irodalmi megújulás emblematikus alakjává, és egyben hivatalos viszonyítási pontjává vált.

A lebzselő kávéházi értelmiség költői képe is Gyónitól ered.⁹⁰ A *Levél nyugatra* című verséről van szó, amely az 1914 decemberében a Przemyslből Budapestre jutott *Lengyel mezőkön. Táborníz mellett* című kötetben szerepel⁹¹, de amit a magyar közönség már korábban – november elején – megismerhetett a *Budapesti Hírlap*ból.⁹² A vers a *ressentiment* verse, amit a fronton küzdő katona-írónak az

86 A vita elemzéséhez lásd N. PÁL József, *Modernség, progresszió, Ady Endre és az Ady–Rákosi vita*, Jyväskylä, Pécs, University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, 2008, (Spectrum Hungarologicum); illetve kötetünkben SZÉNÁSI Zoltán, *Gubancos kapcsolatháló. Egy úgynevezett irodalmi vita tanulságai*.

87 SZÉNÁSI Zoltán, *i. m.*

88 FRANYÓ Zoltán, *Néhány igazság a gorombaság nevében*, A Tett, 1915. november 1., illetve lásd: KARDOS László, *Az Ady–Rákosi vita. Egy irodalmi per aktái 1915–1916-ból*, Debrecen, Zsidó Gimnázium, 1940, 20.

89 RÁKOSI Jenő előszava. Lásd *Lengyel mezőkön, táborníz mellett. Gyóni Géza przemysli verseinek első itthoni (bővített) kiadása*, III.

90 Mekis János is felfigyelt rá, hogy Gyóni „időnként hangoztatta (versebe is szedte) antiintellektualizmusát”. Vö. MEKIS D. János, *Modern apokalipszis (Ady Endre és Gyóni Géza háborús költészete)* = Uő., *Vers és kontextus. A modern magyar líra mint irodalomtörténeti probléma*, Pécs, Pro Pannónia, 2014, 113.

91 GYÓNI (Áchim) Géza, *Levél nyugatra – Rákosi Jenőt köszöntöm e verssel* = Uő., *Lengyel mezőkön. Táborníz mellett. Verseik*. (A cs. és kir. várparancsnokság jóváhagyásával a küzdő katonák karácsonyára), Przemysl, Knoller, 1914, 23–25. A kötet ugyanitt kilenc utánnyomást ért meg, és tízezer példányban kelt el. Lásd MEKIS D. János, *i. m.*, 114–115.

92 A vers kiemelt helyen, a tárcarovatban jelent meg: GYÓNI Géza, „*Levél nyugatra – Rákosi Jenőt köszöntöm e verssel*”, *Budapesti Hírlap*, 1914. november 1. (273. sz.), 1.

otthonmaradt (nyugatos) írókkal szembeni morális fölénye itat át.⁹³ A kötet az ostromlott erődben állítólag tízezer példányban kelt el a katonák között, majd 1915 tavaszán, a Herczeg Ferenc által elnökölt Országos Hadsegélyező Bizottság kiadványaként Magyarországon is megjelent (másodsor, szintén 1915-ben, bővített kiadásként is),⁹⁴ és a sajtó szerint szintén tízezer példányban fogyott el. Az 1915-ös második kiadás idején Gyóni Géza már orosz hadifogságban tartózkodott. 1917-ig még további két alkalommal megjelent a kötet. 1921-es ötödik kiadása pedig a háborúból való kimenetel fájdalmas elhúzódását jelképezi.

1914 decemberében – tehát kis idővel azután, hogy a *Levél nyugatra* itthon is ismertté vált (elképzelhető, hogy annak hatására) – Balázs Béla is a kávéházi értelmiség bíráló képéhez fordult a később a *Nyugattal* való újabb szakításához vezető *Menj és szenvedj te is* című háborús jegyzeteinek második közlésében, ami 1915 legelején jelent meg éppen a *Nyugatban* a *Tábori posta* rovatban.⁹⁵ Akárcsak Gyóni, Balázs is katona-író státuszából merítette a legitimációt otthonmaradt íróársai bírálatához: „Oh, csak egyszer látnák ezt a mi szellemi intellectueljeink, aki bársony kávéházakban keseregnek a világ barbárságán! A Gerbeaud sütemény kifordulna a szájukból és nem akadna köztük olyan gazember, aki el nem indulna, hogy odafeküdjön valamelyik 42 éves tuberkulotikus családapa mellé.” A mellékelt táblázat a háterszág megbélyegzésére, illetve a front felmagasztalására vonatkozó ellentétes képeket tartalmazza (a kávéházakkal kapcsolatos véleményt külön kiemeltem):

93 1914. október 28-i levelében Gyóni „az elhújasodott szívű” polgárt ostromozta, majd november 4-i levelében a katona-írótt állította szembe az otthon, a kávéházi asztal mellett dolgozó haditudósítókkal. (Gyóni Géza levelei a *Bácskai Hírlap* szerkesztőjének, *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett. Gyóni Géza przemysli verseinek első itthoni (bővített) kiadása*, IX, XI). A *Levél nyugatra* retorikai helyzete a megszólítás, amely a politikai retorika hagyományait idézi. Szemben a *Csak egy éjszakára* című verssel a szembenállást kifejező retorikus lefokozás a frontot és a háterszágot állítja szembe. (A *Csak egy éjszakára* című vers elemzéséhez lásd MEKIS D. János, *i. m.*, 114.) Itt nincs mód Gyóni motivációinak a teljességére kitérni.

94 A kötetet a Budapesti Hírlap nyomdája nyomta ki: *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett. Gyóni Géza przemysli verseinek első itthoni (bővített) kiadása*, Bp., Országos Hadsegélyező Bizottság, 1915. március.

95 Az otthonmaradtak lelkiismeretére apelláló *Menj és szenvedj te is* című naplójegyzetet Balázs újraközölte a *Lélek a háborúban* (1916) című kötete első esszéjeként.

HÁTORSZÁG	FRONT
idegen szóhasználat/erkölcstelenség szellemes intellectuelek gazember	<u>férfiközösség/ áldozathozatal</u> emberlanc / férfibarátság férfitest mint energiaforrás ⁹⁶ 42 éves tuberkulózisos családapa
<u>kényelem</u> bársonykávéházak Gerbeaud sütemény	<u>nélkülözés</u> hadszintér frontkoszt

1915 januárjában Ignotusék elálltak a misztikus patriotizmus képeiben dúskáló *Menj és szenvedj te is* folytatásának a közlésétől, ami feltehetően az ekkoriban a mobilizáció és demobilizáció között ingadozó *Nyugatnak* már sok volt, és ami miatt Balázs Béla másodszor is eltávolodott a folyóirattól.

Ugyanakkor Gyóni nevezetes versének a katona-író és az otthonmaradt író feloldhatatlan szembenállását kifejező képei jelentős hatást csak jóval később, 1915 őszén, az ún. Ady–Rákosi vitában értek el, és akarva-akaratlanul az autonóm modern irodalom erősödő háborúellenessége visszaszorítására tett kísérlet eszközeinek tekinthetők. Maga Rákosi a vita során közzétett egyik tárcájában például nyíltan utalt is erre: „itt két világnézet összeütközéséről van szó [ti. individualizmus és utilitarizmus vs. nemes ideálok], amelynek pere ebben a pillanatban keresi az ítéletet a harcban álló európai nemzetek véres csatamezőin.”⁹⁷

A levél nyugatra c. vers ellentétes képei.

HÁTORSZÁG	FRONT
idegen szóhasználat + gyerekeség: kis »intellektüellek«	

⁹⁶ Balázs számára a férfitest nem más mint energiaforrás, ami teljes valójában a fronton mutatkozik meg, ahol a katonák láncba rendeződnek, és ha az egyik elesik, azonnal egy másik áll a helyébe, hogy a többiek folyamatosan érezzék „egy eleven, friss test biztató melegét”. Balázs szerint ez az „emberlanc” (itt ráismerhetünk a férfitestvériség vagy -barátság metaforájára) szöges ellentéte a háterszágban – „bársonykávéházakban” – kávézgató „szellemes intellectueleknek”.

⁹⁷ DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő], *Levelek*, Budapesti Hírlap, 1915. november 9. (312. sz.), 3. (Összefoglalja és idézi KARDOS László, *i. m.*, 20.)

<u>külföldmajmolás:</u> <i>Szent nyugat előtt rajongva térdeplők; Nyugati szesztől kótyagos velők, vad Észak [kedvelői]</i>	
<u>irrationalitás:</u> <i>Kik lehánytatok minden józan gyepőt</i>	
<u>hazafiatlanság:</u> <i>Gúnyos mosolygók ideálra, honra; Magyar és múltat szánva nézdelők</i>	
<u>kávéház:</u> <i>Kiknek a »New-York« volt a Pantheonja [kávéházi népfőlkelő tartalék- levél]</i>	
<u>külföldi tömegkultúra vádja:</u> <i>fránya franciások, kis erotikák, tucatóriások</i>	
<u>betegség + öregség:</u> <i>Koraszült bölcsék, véznák, betegek; Mit érez mostan horpadt melletek? Koraszült kornak sok kis csenevészze; Korhadtt fá törzse</i>	<u>erő+ hősiesség + szűziesség:</u> <i>Vasizmú hősök, szálas fenyves, melyben sasok hálnak, szűz magyar erő</i>
<u>gyerekesség + szó:</u> <i>Csőnd, kis fuk, csönd</i>	<u>erő + fegyver:</u> <i>beszél az erő; halljátok: beszél az Erő s a Vas</i>
<u>értelmiség</u> <i>zsenik</i>	<u>parasztok</u> <i>parasztok (erkölcsben tiszták, harcban óriások)</i>
<u>betegség:</u> <i>világpenész</i>	<u>egészség + életető erő:</u> <i>magtár</i>

A vitából most csak azokat a kapcsolódó cikkeket veszem sorra, amelyek közvetlenül érintették az otthonmaradt írók ábrázolását. Első támadó írásában Rákosi Jenő a feloldhatatlan szembenállás gyökerét a háború előtti időkre helyezte, és a tömegkultúra jobboldali, konzervatív kritikáját fordította a nyugatosok ellen, amit összekapcsolt a háborús áldozatvállalás diskurzusával is: „a világháború csak revelálta Gyónit nemzete számára”, míg Adyéről „kiderítette a háború, hogy jók voltak arra, hogy egy unott és megcsömörlött kornak babérrel jutalmazott szórakoztató pojjáí legyenek, de komoly idők, komoly emberek, komoly dolgok számára nem valók.”⁹⁸

98 DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő], *Levelek*, Budapesti Hírlap, 1915. október 14. (286. sz.), 9.

Az otthonmaradt, közönyös, sőt hazafiatlan író képét a Hatvany és Ady után a Babits ellen forduló, a vita másik szálaként ismert lejáratási kampány is felszínre hozta; a *Költők – Gyóni Gézának* című vershez fűzött rövid kommentár szerint, – a vers F. I./L. szignóval jelent meg –, a megvádolt Babits testesítette meg a háttországban maradt költőt: [néhány költők] „a kávéházban / A szerelemről sírva énekelnek”.⁹⁹ Kosztolányi is rögzítette egy feleségének írt 1915. novemberi levelében Babits megvádolása kapcsán az otthonmaradtak és a szabadságos katonák közötti potenciális feszültséget, forrásul a *Külügy – Hadügy* című katonai lapot idézve.¹⁰⁰ A lap eredetileg „nyávogókról”, Kosztolányi „otthon lapító pulyákról” beszélt.¹⁰¹ Az otthonmaradtaknak ehhez hasonló gyerekesként/nőiesként való megbélyegzése Gyóni idézett versében is megjelenik: a háború és a kettős front – harctér és háttország – dzsender megközelítése szerint a frontra vonuló katona hősiességének és férfiaságának ellenpólusát a nőiesnek/gyerekesnek ábrázolt otthonmaradtak jelentik, függetlenül attól, nőkről, gyerekekről vagy férfiakkal van-e szó. Egyébként magát Kosztolányit – témába vágó levelezésének egykedvű hangvétele ellenére – nagyon is foglalkoztatták az otthonmaradtak, köztük saját maga ábrázolási lehetőségei: az *Öcsém* című kötetben (ahogy recenzense írja *A Hét*-ben) „az itthonmaradtok lelkét, aggodását, babonás féltését, titkolt vergődését írta meg (...) amikor fölfedte érzéseit.”¹⁰² Sőt ő maga is tartott attól, hogy „lógósnak” titulálják. A naplójában többször is utal az összeköttetések keresésére. Igyekezetét felesége róla szóló életrajzi regénye még alaposabb megvilágításba helyezi: Kosztolányiné szerint férje félt, hogy követik az utcán, ha csöngettek, elsápadt. Mindketten említik a Pekár Gyulával való találkozásokat – Kosztolányiné azt az utcai találkozást is lejegyezte, amely során a hivatalos establishmenthez tartozó író (Rákosi Jenő barátja) Kosztolányi szemére vetette, hogy „egészséges, erős ember” létére otthon ül.¹⁰³

Fenyő Miksa a *Nyugat*-ban Gyóninak a napi politika oltárán való felhasználást hangsúlyozta – „Rákosi támadásában újból a perzekútor-esztétika jutott szóhoz”

99 RÓNA Judit, *Nap nap után. Babits Mihály életének kronológiája, 1915–1920*, (1915. október 21.), Bp., Balassi, 2014, 74.

100 Kosztolányi Dezső – *Levelek - Naplók*, [s. a. r. Réz Pál], Bp., Osiris, 1998, 338–340.

101 RÓNA Judit, *i. m.*, 81.

102 *Öcsém. Kosztolányi Dezső könyve*, *A Hét*, 1915. június 27. (27. sz.), 24. Az *Öcsém*-et elemzi SZILÁGYI Zsófia, *i. m.*, 105–113.

103 KOSZTOLÁNYI Dezső, *Levelek - Naplók*, Bp., Osiris, 1998, 308, 310, 314, 325.; KOSZTOLÁNYI Dezsőné, *Kosztolányi Dezső. Életrajzi regény*, Bp., Holnap, 1990, 176.

(ez nyilvánvaló utalás volt Ignótus azonos című, 1908-es cikkére) –, és külön kiemelte az otthon maradtakra irányuló haragot, valamint ennek következményeit az írói autonómiára és a *Nyugatra* nézve:

Aki Gyóni verseiből akarná rekonstruálni küzdő katonáink lelki állapotát, annak azt kellene gondolnia, hogy katonáink vad gyűlölettel gondolnak ugyan az ellenségre, de még nagyobb és irthatatlanabb gyűlölettel az otthonlevőkre és boldog kéjjel gondolnak arra az édes órára, mikor hazajöve az irthonmaradtaknak kitekerhetik a nyakukat. (...) Hogy az ilyen lelki diszpozíciójú ember egyre a „fránya franciásokra, kis erotikákra, tucatóriások”-ra csattogtassa fogát, s egyre azok megbüntetésében fájjon a feje, akiknek gondolkozását, ízlését nem tudja beleszorítani az ő vakondok-látkörébe, azt nehezen tudjuk megérteni. Egyébiránt a mi ember a versekből kialakul – eltekintve a „jó katonának” kijáró tisztelettől – mélyebb analízisre nem is érdemes.¹⁰⁴

Babits után Adyra záporoztak a „lógós” íróval kapcsolatos vádak; Rákosi Jenő 1915 novemberében lapja tárcájában egyenesen őt tette meg az ilyen író prototípusának – „aki, mint hallom, jól házasodott és vidéken kedves otthonban s megfelelő kényelemben él”¹⁰⁵ –, amire Ady helyreigazítási szándékkal nyilatkozatban reagált.¹⁰⁶ A *Nyugat*ban Fenyő Miksa kelt Ady védelmére, és Rákosi vádjait – általában – sületlenségeknek nevezte.¹⁰⁷

Pekár Gyula (Szidor álneven)¹⁰⁸ Rákosit megtámogató tárcájában, amelyben egy oldalvágással a *Nyugat* „*intellectuel*” jellegét is bírálta (mondván az a háború előtt a fiatal, nem eléggé férfias fiúkhöz szólt), általában minden nyugatos íróra kiterjesztette a „lógós” író képét:

104 FENYŐ Miksa, *Lengyel mezőkön, tábortűz mellett. Gyóni Géza versei*, Nyugat, 1915. november 1. (21. sz.), 1235.

105 DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő], *Levelek*, Budapesti Hírlap, 1915. november 12. (315. sz.), 6. (Összefoglalja és idézi KARDOS László, i. m., 28.)

106 ADY Endre, [Nyilatkozat], AEÖPM XI., 110.

107 FENYŐ Miksa, *Irodalmi vita*, Nyugat, 1915. november 16. (22. sz.), 1316. (Összefoglalja és idézi KARDOS László, i. m., 32.)

108 Az álnév feloldásához lásd BECK András, *Szakítópróba. A Nihil és vidéke*, Jelenkor 2011/1, illetve: <http://www.jelenkor.net/archivum/cikk/2152/szakitoproba> (utolsó megtekintés: 2016. 08. 03.)

Ignotus, Babits, Ady Endre, Ady Lajos (...) – fűtött szobából, jó stallumok mellől, pesti gyalogjárón, vidéki kúriák kényelmes ágyában, de nagy legények az urak! Fiatal ember valamennyi, s itthon van valamennyi! (...) Fölmentettnék lenni, alkalmatlannak lenni nem szégyen. De aki itthon van, nézzen tisztelettel, becsüléssel azokra, akik érette *is* küzdenek. (...) Az húzza össze magát, tanítson, adjon irodalmi tanácsokat az irodalmi fővárosnak, dolgozzon és igyekezzék valahogyan kiérdemelni azt, hogy itthon van.¹⁰⁹

A lógósként való megvádolás nem levegőbe beszélés volt: ez is hozzájárult Babits leszavazásához a Petőfi Társaság tagválasztó ülésén, valamint tanári pályájának felfüggesztéséhez. Ady katonai behívóval való zaklatása szintén ennek a következménye volt (egyszer katonai szolgálatra alkalmasnak is találták). Szénási Zoltán szerint ekkor már „nem pusztán annyi volt a tétje, hogy ki kerül be valamelyik hivatalos intézmény tagjai közé, hanem az ellenfél, azaz a magyar irodalmi modernség képviselőinek az egzisztenciális ellehetetlenítéséig folyt a küzdelem.”¹¹⁰

Januárban Rákosi a háború alatti irodalmi szembenállást a front és a hátország – a tett, valamint a közöny, romlottság – oppozíciójának a képébe sűrítette: a nyugatosok „nem Tirteuszkodnak, nem alacsonyítják le műzsájukat a tömeggyilkolás dicsőítésére. Persze, persze. Ők, mint „örzök és strázsák” meglapulnak és vigyáznak, hogy ép bőrrel jussanak át a vérözönön (...)”¹¹¹

Az otthonmaradt írók és a kávéházi kultúra megvádolásához idézhetjük továbbá Prohászka Ottokárnak – a háborús áldozathozatal első számú rétorának – az 1916. január 29-én, a Katolikus Írók és Hírlapírók Országos Pázmány Péter Egyesületének XVIII. közgyűlésén, a vita kapcsán elmondott beszédét is. A püspök beszédében a polémiát nem hozta szóba, de Babits *Játszottam kezével* című versére és Gyóni Géza szerepére is utalt. A szövegben a francia „dekadens” irodalom, a bohém kávéházak és a párizsi nők iránti rajongás összekapcsolódik, és a háborús gyűlölet kontextusában a kávéház az ellenségre jellemző szociabilitásaként is megjelenik, amely ennél fogva egyben immoralis is:

109 SZIDOR [PEKÁR Gyula], *Herosztratosz-irodalom*, Budapesti Hírlap, 1915. november 16. (319. sz.), 2–3. (Összefoglalja és idézi KARDOS László, *i. m.*, 33.)

110 Vö. SZÉNÁSI Zoltán, *Gubancos kapcsolatháló. Egy úgynevezett irodalmi vita tanulmányai*, – lásd jelen kötetben.

111 DUNÁNTÚLI [RÁKOSI Jenő], *Levelek*, Budapesti Hírlap, 1916. január 16. (16. sz.), 8. (Összefoglalja és idézi KARDOS László, *i. m.*, 63.); Tyrtaeus görög költő-hadvezér állandó hivatkozás volt a magyar sajtóban.

Lesznek írók, kiknek szemük van hazájuk és népük sajátosságai s életstílusa, kiknek szívük van érdekei és küzdelmei, a néplélek járása s a történelmi psziché alakításai iránt. S lesznek mások, kik már csak unatkozni és ásítózni tudnak magyar földön [...] elmennek Párizsba, a Szajna partjára, ott minden szép és aranyos. Ott az éjfél után is nyitott kávéházak párás ablakain pislákoló lámpafények is szebbek, mint a magyar rónák napkelete vagy napnyugata [...] Petőfi és Arany kismiskák, de Baudelaire és Verlaine, azok igazi tehetségek, s a magyar erő s értelmesség és józanság nem ér fel egy frigiai sapka alól kikandikáló huncutkával vagy egy csepp kelta vérrel egy másik gall babának kisujjából. Hát biz ezek nem meglátások, hanem elvakulások, s ugyancsak nem megértések, hanem félreértések és bolondgombák.¹¹²

Az ellenség és a kávéházak szerepének összekapcsolására már korábban is volt példa: 1915 márciusában a *Morning Post* és a *Matin* „kávéházi tudósítóit” bírálta a *Magyar Figyelő*.¹¹³

Szirbik Antal feltehetőleg 1916 márciusában megjelent, *A legmodernebb aesthetika* című könyvecskéje, amely az Ady–Rákosi vita egyik utolsó, egyben igen különös darabja volt, szintén nekiment az ún. kávéházi értelmiségnek, mert az elszakadt a természettől:

Sok közülük alig látott még kertet, virágokat és tavaszi reggeleket, nyári hajnalokat, délibábot, aranyosan ringó kalásztáblát is, nemhogy rendszeresen látogatná az erdőt mezőt és (ha csak néha napján is,) „érintkezésbe lépne” az anyafölddel... Ám beülnek a füstös, sötét, vagy mesterségesen világított kávéházba, szürcsölik ott azt a különféle forró kotyvalékot, mit „kávéhabbal”-nak meg kapucinernek hívnak, és hasonlókat s isszák rá a jéghideg vizet és terpeszkednek, borzonkodnak, mint a pulyka-kakas, rugdalkoznak, vagdalkoznak, zugnak, üvöltenek: ám alapjában véve semmit el nem érnek, mert erejük nincs, mert megfelelkeznek édesanyukról, gondviselő szüleikről: a nagytermészetről.¹¹⁴

112 AEÖPM XI., 537.; - idézi N. PÁL József, *i. m.*, 244., 632. jegyzet.

113 Sz. n., *Védekezés a hazugságok ellen (Följegyzések)*, Magyar Figyelő, 1915. március 1., (5. sz.), 394.

114 SZIRBIK Antal, *A legmodernebb aesthetika : a régi és az újmódi költészet: Rákosi Jenő, Ady Endre és táboraik a fiziológia szögéből nézve*, Bp., Hoffman Ny., [1916], 15–16. (Köszönet Szénási Zoltánnak, amiért erre felhívta a figyelmem.) A műről és annak datálásáról, stb. lásd Schweitzer Pál recenzióját. SCHWEITZER Pál, *Emlékezések Ady Endréről*, [gyűjtötte, sajtó alá rendezte KOVALOVSKY Miklós, 1993], Itk, 1995/3–4, 422–423.

A természettel való kapcsolat elvesztését a pesti kávéházaknak felróvó vádak már korábban is megjelentek; Gábor Andor az először 1914-ben (még a háború kitörése előtt a Dicknél), majd legközelebb (csak) 1918-ban (a Légrádynál) publikált, a kávéházak melletti védőbeszédnek is beillő egyik esszéjében utalt erre (az apropó a tíz éven aluli gyerekek kávéházi tartózkodásának tilalmát kilátásba helyező háború előtti mozgalom volt). Az író a következő kérdést szegezte a fővárosiaknak: „hol akarjátok nevelni a pesti gyereket? Zöld lombok alatt? Sarjús mezőn? Csobogó vizeken? Hogy erős legyen? Vállas? Tüdős? Hisz akkor tizenennyolc éves korában kiveri saját apját-anyját a kávéházból, leromboltatja ezt a várost, s ahol ruhatárak petyhüdt prémkabátjai lógtak, oda embereket akasztat.”¹¹⁵ A kávéház tehát a civilizáltság mércéje egy nagyvárosban, hiánya pedig egyenesen barbársághoz vezet Gábor szerint. A próféta szólt belőle: úgy alakult, hogy a bekövetkező háború brutalitásának és brutalizációs hatásának a budapesti kávéházi kultúra is áldozatul esett.

Összegzés

Magyarországon az első háborús évben sokan az értelmiségnek a közös áldozathozatalon nyugvó egységét hangsúlyozták a háborúpárti, hivatalos értelmiség mintájára, és az ún. kávéházi – „lógós” – értelmiségi /író veszélyeztette ezt a képzelt egységet. Ugyanakkor a megőrzés egy szélesebb háborús diskurzushoz is kapcsolódott: ez a szó (intellektus) és a tett szembeállításán nyugvó beszédmód különösen a háború első évében volt jelentős mint a frontok elkülönítésének eszköze, és nem csak a fiatalok körében.¹¹⁶ Sokak szemében ugyanis a háború jó alkalmat teremtett az individualizmus és az intellektualizmus feltételezett háború előtti dominanciájának a megtörésére is. Alexander Bernát, a liberális-konzervatív filozófus és akadémikus, – aki közvetlenül a háború előtt Kant tudós kutatójaként magát éppenhogy az intellektualizmus hívének vallotta¹¹⁷ –, a *Háború mint nemzetnevelő* című hosszú értekezésében az 1914 előtti korszaknak felrótta, hogy „túlságos nyomatókkal művelte az értelmet”, ami aztán az akarat hiányához veze-

115 GÁBOR Andor, *Tíz éven alul. A kávéház = Uő., Mit ültök a kávéházban?*, Bp., Dick Manó, 1914, 8. (2. kiadás: Bp., Légrády, 1918.)

116 BALÁZS Eszter, *Szó és cselekvés kettőssége, értelmiségellenesség, értelmiségi felelősség Magyarországon az első világ-háború elején*, Múltunk, 2016/2, 4–53.

117 SZEMERE Samu, *Bevezető tanulmány. Alexander Bernát = ALEXANDER Bernát, A művészet. Válogatott tanulmányok*, [vál. és bevezetőt írta SZEMERE Samu], Bp., Akadémiai, 1969, 18–19.

tett.¹¹⁸ A gyógyír szerinte: „erkölcsivé tenni az akaratot”. Ahogy arra más modern társadalmakban is volt példa már 1914 előtt is¹¹⁹, ő is a hivatalnoki pályák, az adminisztratív munka eluralkodását kárhoztatta a férfiak elpuhulásáért és paszszivitásáért.¹²⁰ Magyarországon különösen a „lógós” írók megvádolásának lettek egzisztenciális következményei; ennek oka, hogy a háborúban az egymásnak ellentmondó értelmiségi szerepek miatt olyannyira feszültté vált a helyzet 1915 őszén, hogy az irodalmi életben lehetőség nyílt a politikai leszámolásokra.

118 ALEXANDER Bernát, *A háború mint nemzetnevelő*, Budapesti Szemle, 161. kötet (457. sz.), 84–97.

119 Az amerikai aggodalmakhoz lásd például Michael S. KIMMEL, *Consuming Manhood: The Feminization of American Culture and the Recreation of the Male Body, 1832–1920* = *The Male Body: Features, Destinies, Exposures*, Laurence GOLDSTEIN (ed.), Ann Arbor, University of Michigan, 1994, 12–41.

120 ALEXANDER Bernát, *A háború mint nemzetnevelő*, i. m., 86–87.